

J. KAZLAUSKAS

FONOLOGINĖ KIRČIO RAIDOS BALŲ KALBOSE INTERPRETACIJA¹

1. Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės pobūdžio

Lietuvių literatūrinės kalbos, kurios pamatą sudaro pietų vakarų aukštaičių tarmė, kirčiuotieji ilgieji skiemenys turi dvi priegaides: akūtinę, arba tvirtapradę, ir cirkumflectinę, arba tvirtagalę. Šios dvi priegaidės sudaro fonologinę opoziciją, kurios kiekvienas narys turi relevantinę funkciją (plg. *dušti* ir *aūšti* ir kt.). Trumpieji skiemenys, kirčiuoti ar nekirčiuoti, ir nekirčiuoti ilgieji skiemenys fonologinių priegaidžių neturi. Nors jie ir gali pasižymėti tam tikra balso moduliacija, bet ta moduliacija neturi skiriamosios, arba relevantinės, funkcijos. Taigi prosodinės sistemos atžvilgiu lietuvių kalba yra tokia kalba, kurioje ne tik balsių inherentinės savybės, bet ir prosodiniai momentai turi diferencinių požymių vaidmenį. Jai būdingos tokios prosodinės opozicijos: opozicija pagal kirčio vietą, kirčio kokybę (priegaides) ir kiekybę (kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys gali būti ilgi ir trumpi). Ir akūtinė, ir cirkumflectinė priegaidė gali būti bet kuriame kirčiuotame ilgajame skiemenyje. Bet priegaidės būdingos ne visoms lietuvių kalbos tarmėms, o tik vakarų aukštaičių tarmės daliai, pačioms rytinėms šnektoms (Adučiškis, Tverečius ir kt.) ir žemaičių tarnei.

Nemažoje centrinės, šiaurės rytų ir rytų Lietuvos dalyje kirtis tam tikru būdu yra susijęs su kiekybe: čia kirčiuoti gali būti tik ilgi ir pusilgiai balsiai ar sonantai, o trumpieji niekada negali būti kirčiuoti. Todėl šiose tarmėse egzistuoja tik viena prosodinė opozicija: opozicija pagal kirčio vietą. Jokių priegaidžių čia nėra. Tiesa, kirčiuotuose dvigarsiuose yra likę buvusių priegaidžių fonetiniai pėdsakai, bet dabar šie dvigarsiai skiriasi vienas nuo kito ne priegaidėmis, o pirmojo ar antrojo komponento ilgumu ar pusilgumu. Skiemenų kiekybės opozicija čia irgi yra suriši ir nebėra ilgųjų-trumpųjų skiemenų opozicijos, būdingos pietvakarių aukštaičių tarnei.

Žemaičių tarmėje opozicijos pagal kirčio vietą, kokybę (arba priegaidžių opozicija) ir kiekybę yra išlikusios, bet čia opozicijos pagal kirčio vietą sfera yra smar-

¹ Pagrindinės šio straipsnio mintys buvo išdėstytos 1964 m. darytame pranešime, žr. И. К а з л а у с к а с, О диахроническом изучении ударения литовского языка, „Конференция по вопросам истории балтийских языков“, Вильнюс, 1964.

kiai susiaurėjusi, kadangi greta žodžių, turinčių fonologinį žodžio kirtį, egzistuoja žodžiai ir be jo.

Fonetinė priegaidžių realizacija lietuvių kalbos tarmėse labai įvairuoja. Dialektologiniuose žemaičių tarmių aprašuose paprastai minimos penkios priegaidės: laužtinė, pirminė tęstinė, antrinė tęstinė, vidurinė, trumpinė, o kai kuriuose – net šešios: pridedama dar tvirtapradė (arba stumtinė). Iš tikrųjų visos šios priegaidės viena nuo kitos fonetiškai skiriasi, bet fonologinę reikšmę dažniausiai turi tik dvi: akūtinė (laužtinė) ir cirkumflectinė (tęstinė, kylančioji). Trumpieji skiemenys priegaidžių neturi, o visos kitos priegaidės aiškiai priklauso nuo fonetinės opozicijos ir yra įspėjamos. Iliustracijos dėlei išlinksniuosim keletą žemaitiškų žodžių (Viekšniai):

Vienaskaita

vard. <i>vârna</i>	„varna“, <i>blakstîenc</i>	„blakstėnas“, <i>darbinîns</i>	„darbininkas“
kilm. <i>vârnas</i>	<i>blakstîena</i>	<i>darbinînka</i>	
naud. <i>várnâ</i>	<i>blakstîenou</i>	<i>darbinînkou</i>	
gal. <i>vârna</i>	<i>blakstîena</i>	<i>darbinînka</i>	
įnag. <i>vârno</i>	<i>blakstîeno</i>	<i>dârbînînkò</i>	
viet. —	<i>blakstîene</i>	—	

Daugiskaita

vard. <i>vârnas</i>	<i>blakstîenâ</i>	<i>darbinînkâ</i>
kilm. <i>vârnu</i>	<i>blakstîenu</i>	<i>darbinînku</i>
naud. <i>várnûoms</i>	<i>blakstîenâms</i>	<i>darbinînkâms</i>
gal. <i>vârnas</i>	<i>blakstîenus</i>	<i>dârbînînkùs</i>
įnag. <i>várnûoms</i>	<i>blakstîenâs</i>	<i>darbinînkâs</i>
viet. —	<i>blakstîenûs</i>	<i>darbinînkûs</i>

Panagrinėjus daugelio priegaidžių fonetinę poziciją, darosi aišku, kad jos sudaro papildomą distribuciją. Visų pirma, tvirtapradė (‘) turi papildomą distribuciją su laužtine (˘) – ji egzistuoja vietoj laužtinės tais atvejais, kai negali egzistuoti laužtinė, t.y. prieš ilgą skiemenį. Vadinasi, šios priegaidės yra tik vienos akūtinės priegaidės variantai. Antrinė tęstinė (˜) irgi sudaro papildomą distribuciją su pirmine tęstine (˘): juk ji būva ten, kur niekada negali būti pirminė tęstinė, t.y. žodžių, neturinčių fonologinio žodžio kirčio, antrajame ilgajame nuo galo skiemenyje tuo atveju, kai paskutinis žodžio skienuo yra trumpas. Vidurinė priegaidė (s) irgi yra įspėjama: ji gali būti visuose kituose posistemio, neturinčio fonologinio žodžio kirčio, skiemenyse, išskyrus paskutinį ilgąjį, kur būva vadinamoji pirminė tęstinė, ir antrąjį ilgąjį nuo galo skiemenį, kur būva antrinė tęstinė.

Žemaičių priegaidės savo antropofoninėmis savybėmis smarkokai skiriasi nuo kitų lietuvių kalbos tarmių priegaidžių. Nepaisant to, kad tam tikra šių priegaidžių variacija randama ir pačiose žemaičių tarmėse, antropofoninę šių priegaidžių struktūrą galima apibūdinti taip. Tariant akūtinę (laužtinę) priegaidę, pagrindinis tonas staiga pakyla, o paskui staigiai krinta žemyn; daugelyje žemaičių tarmių ją tariant, šiek tiek pridaroma balso skylė, ir dėl to susidaro dviejų garsų, einančių vienas po kito, ar perėjimo iš normalaus balso į šnibždesį išpūdis. Tariant cirkumflekcinę (tęstinę) priegaidę, pagrindinis tonas iš pradžių pakyla, po to laikosi vienodam aukšty, o į galą gali būti truputį aukštesnis, negu pradžioje; balso amplitudė iš pradžių padidėja, po to laikosi beveik vienoda ir šiek tiek sumažėja į galą². Kaip jau buvo pažymėta, fonetinė šių priegaidžių realizacija gali įvairuoti. Svarbiausia yra tai, kad aukštesnis (dažnai laužtinis) balso tonas visada aiškiai skiriasi nuo lygaus, truputį kylančio, žemesnio cirkumflekcinės priegaidės tono. Šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse (Šakyna) staigiai krintas aukštesnis tonas (akūtinė priegaidė) priešpastatomas kylančiam-krintančiam žemesniam tonui (cirkumflekcinėi priegaidėi)³. Dvibalsiuose abi šios priegaidės koncentruotos pirmajame komponente, plg. *gāuti* ir *šāukti*; dėl to pirmieji dvibalsių ir su akūtinė, ir su cirkumflekcinė priegaidė komponentai yra pailgėję. Toks dvibalsių su akūtinė ir cirkumflekcinė priegaidė pirmųjų komponentų pailgėjimas būdingas visai šiaurės vakarų, šiaurės ir vidurio žemaičių teritorijai. Abiejų priegaidžių koncentraciją pirmajame dvibalsio komponente, matyt, reikia aiškinti priegaidžių pobūdžiu ir stipriu dinaminium žodžio kirčiu. Juk antruosius dvibalsių komponentus lietuvių kalboje dažniausiai sudaro uždaresni balsiai ar sonantai, kurie yra mažiau garsesni, negu atviresni balsiai, sudarą pirmuosius dvibalsių komponentus. Eidami į pietus ir į pietų rytus, randame palaipsni cirkumflekcinės intonacijos koncentracijos perėjimą į antrąjį dvibalsio komponentą ir priegaidžių melodingumo mažėjimą. Kai kuriose labiau pietinėse ir pietrytinėse žemaičių šnektose cirkumflekcinė priegaidė koncentruojama abiejuose komponentuose, ir abu komponentai šiek tiek pailgėja, plg. *šā.u.ktę* (Pagramantis ir kt.). Panašiai cirkumflekcinė priegaidė dvibalsiuose realizuojama ir kai kuriose teritoriškai artimose žemaičių tarmėms pietvakarių aukštaičių tarmėse (zanavykai). Dar toliau į pietus – aukštaičiuose ir į rytus – pietryčių žemaičiuose (Kuršėnai, Šaukėnai ir kt.) cirkumflekcinė priegaidė čia jau darosi dinaminė. Kartu ir akūtinė priegaidė palaipsniui netenka toninio pobūdžio ir tose tarmėse, kur cirkumflekcinė intonacija koncentruojama antrajame dvibalsių komponente, akūtinė priegaidė irgi yra dinaminė, besiskirianti nuo cirkumflekcinės tuo, kad intensyvumas čia sukongcentruotas pirmojoje skiemens sudaromojo garso dalyje. Akūtinė priegaidė kaip žemaičių,

² Žr. A. Laigonaitė, Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo, *Kalbotyra*, I, Vilnius, 1958.

³ Plg. A. Jonaitytė, Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė, *LKK* II 121 t.

taip ir aukštaičių tarmėse yra trumpesnė už cirkumflectinę. Žemaičių abi priegaidės, atrodo, yra ilgesnės už atitinkamas aukštaičių priegaides.

Vadinasi, praeidami lietuvių kalbos teritoriją iš pietų rytų ir pietų į šiaurės vakarus, susiduriame su palaipsniu priegaidžių melodingumo augimu, kol pagaliau šiaurės vakaruose – žemaičių areale priegaidžių antropofoninė struktūra nuo kitų tarmių smarkiai skiriasi keliais momentais: 1) toniniu pobūdžiu, 2) abiejų priegaidžių koncentracija pirmojoje skiemens sudaromojo garso dalyje, 3) ištestumu.

Būtina dar nors trumpai paliesti kirčiuotų skiemenų ilgėjimą aukštaičių tarmėje. Dvigarsiai su akūtime priegaide pirmąjį komponentą ilgina visose dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse⁴. Išimtį iš dalies čia sudaro viena vakarų aukštaičių tarmė (z-navykai), kur dvibalsių *i, u + l, m, n, r* ir *ui* pirmieji komponentai labai menkai tepailgėja, plg. *tiltas, kùmštis* ir t.t., bet dvibalsių *e, a + l, m, n, r* pirmasis komponentas ir čia ilgėja iki ilgojo, plg. *kálnas, kélti*.

Šių dvigarsių pirmųjų komponentų pailgėjimas pietų vakarų, pietų ir rytų Lietuvoje buvo, matyt, susijęs su perėjimu į dinamines priegaides, kurių intensyvumas pasireiškė kiekybės forma. Dvigarsis su cirkumflectine priegaide turi pailgėjusį antrąjį komponentą. Pietvakarių ir pietų tarmėse jis ilgėja mažiau, o rytų tarmėse – daugiau. Šis kirčiuotų dvibalsių pirmojo ar antrojo komponento pailgėjimas rodo, jog priegaidė pietvakarių aukštaičių tarmėje yra dinaminė, kaip dinaminis čia yra ir pats žodžio kirtis.

Atidžiai nagrinėjant kirčio sistemą pietvakarių tarmėse, galima pastebėti, kad ji susideda iš dviejų posistemų: iš vienos pusės, egzistuoja žodžiai, turį ilguosius balsius ir dinamines priegaides; iš kitos pusės, egzistuoja žodžiai, turį kirčiuotus dvigarsius, kurie su atitinkamais nekirčiuotais dvigarsiais santykiauja kaip ilgesnis skiemo su trumpesniu, plg. *kálnas* ir *kalnai, vai.kas* ir *vaikai*. Tuo būdu kirčio sistema čia nėra vienalytė, ir nors sinchroniniu požiūriu, be abejo, gali būti kalbama tik apie dinaminį žodžio kirtį ir kirčiuotų ilgųjų skiemenų priegaides, tai vis dėlto negalima nematyti, kad balsių ilgumas ar pailgėjimas ypač kirčiuotuose dvigarsiuose neretai siejasi su kirčiu, o trumpumas su nekirčiuota padėtimi. Trumpai sakan, negalima nepastebėti čia kiekybinio kirčio elementų. Turint galvoje nedidelį priegaidžių funkcinį krūvį, tokia padėtis tolesnei kirčio raidai gali turėti lemiamą vaidmenį.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad sunkiau paaiškinti yra dvibalsių su akūtime ir su cirkumflectine priegaide pirmojo komponento pailgėjimą žemaičių tarmėje, kadangi čia priegaidės yra melodinio pobūdžio. Bet žodžio kirtis, tam tikrais atvejais ir skiemens kirtis čia irgi yra dinaminiai. Čia mes susiduriame su dinaminio žodžio

⁴ Plg. *kálnas, kélti, pùlti* (= *pùlti*), *kílti* (= *kilti*). Dvibalsiuose *i, u + l, m, n, r* ir *ui* pirmasis komponentas ilginamas ne visur vienodai. Be to, rytinėse tarmėse akūtinųjų dvibalsių pirmieji komponentai *a, e, i, u* ilgėja iki pusilgių, nes iki pusilgių čia ilgėja ir kirčiuoti trumpieji balsiai.

kirčio ir politoninio skiemens kirčio koegzistencija. Dinaminis žodžio kirtis čia buvo tiek stiprus, kad pirmasis dvibalsių komponentas ilgėjo ir akūtiniuose, ir cirkumflek-
tiniuose skiemenyse. Aukštesniuose akūtiniuose skiemenyse tas pailgėjimas yra
mažesnis negu žemesniuose cirkumflek-
tiniuose, kadangi aukštesnis tonas yra suvo-
kiamas ir kaip stipresnis. Pailgintas pirmasis komponentas dvigarsių, turinčių ir
akūtinę, ir cirkumflek-
tinę priegaidę, gali būti todėl, kad priegaidės čia visų pirma
skiriasi tono aukštumu, o ne dinamine jėga pirmajame ar antrajame dvigarsių kom-
ponente. Ir tik tarmėse, gretimose aukštaičių tarmėms, turinčioms nemelodines
priegaides, cirkumflek-
tiniame skiemenyje pailgėjo abu dvibalsio komponentai (*vã.i.-kas*) ar tik antrasis (*vaĩ.kas*). Taigi einant iš šiaurės vakarų į pietus ir pietų rytus,
priegaidžių melodiškumas ir žodžio kirčio stiprumas palaipsniui mažėja. Didelėje
rytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje dinaminis žodžio kirtis pasireiškė kiekybės for-
ma. Stipriausią dinaminį kirtį dabar turi šiaurės ir šiaurės vakarų žemaičiai.

2. Kirčio atitraukimas ir jo priežastys šiaurės rytų Lietuvos tarmėse

Kaip žinoma, nemažoje šiaurės rytų Lietuvos teritorijos dalyje kirtis iš pasku-
tinio žodžio skiemens tam tikrais atvejais yra atitraukiamas. Aprašymo patogumo
ir aiškumo dėlei, pasiduodant lietuvių literatūrinės kalbos kirčio įtakai ir lyginant
su juo, šią sritį galima suskirstyti į dvi zonas, kurias sąlygiškai pavadinsime pirmąja
(1) ir antrąja (2). Pirmajai zonai skiriame visą tą minėtos teritorijos dalį, kur pasi-
reiškia didesnio ar mažesnio laipsnio kirčio atitraukimo tik iš paskutiniojo trumpojo
skiemens į priešpaskutinį bet kokios kiekybės skiemenį tendencija. Tai pietinė ir
rytinė dalis. Antrajai zonai skiriame tą dalį, kur pasireiškia kirčio atitraukimo ne
tik iš trumpojo, bet ir iš buvusio ilgojo paskutinio skiemens į priešpaskutinį bet
kurios kiekybės skiemenį tendencija. Tai šiaurinė dalis, susisiekianti su latvių kalbos
teritorija⁵.

Lietuvių kalbos literatūrinės kalbos kirčio požiūriu pirmoji zona sudaro gana
margą kirčiavimo vaizdą. Kirtis iš trumpojo galinio skiemens į priešpaskutinį bet
kurios kiekybės skiemenį (ilgą ar trumpą) visada atitrauktas tik nedideliame šiau-
riniame šios zonos kampe, plg. *saūs* < *sausà*, *viẽn* < *vienà*, *vis* < *visi*, *šàk* < *šakà*
(Biržai, Vabalninkas ir kt.). Vidurinėje pirmosios zonos dalyje kirtis visada ati-
traukiamas iš trumpo paskutiniojo skiemens tik į priešpaskutinį ilgą skiemenį,
bet ne į trumpą, plg. *jaũna* < *jaunà*, *šàlti* < *šalti*, *baisus* < *baisùs*, bet *gerà*, *šakà*
(Uoginiai, Debeikiai, Palėvenė, Troškūnai ir kt.). Pačiuose nagrinėjamos zonos
pietuose ir rytuose ne visada jau galima nustatyti griežtesnes kirčio atitraukimo

⁵ Pastaruoju metu kirčio atitraukimo lietuvių kalbos tarmėse izoglosų žemėlapi yra iš-
spausdinęs V. Grinaveckis, žr. „Краткие сообщения Института славяноведения“, XVI, Москва,
1964, 16.

taisykles. Tiesa, Palomenės, Pabaisko, Bagaslaviškio, Gelvonų apylinkės kirtis atitraukiamas iš trumpojo galo skiemens į priešpaskutinį, turintį ilgus balsius ar dvibalsius *ie, uo*, bet ne dvibalsius *ai, au, ei, ui*, ar *a, e, i, u + l, m, n, r*, plg. *mėsa* < *mēsà*, *plīta* < *plītà*, *juoda* < *juodà*, *kiemu* < *kiemù*, bet *sausà*, *laukūs*, *tvarkà*⁶. Bet Žaslių apylinkėse sakoma ir *plīta* < *plītà*, *stōra* < *storà* ir *juoda*, *kiemu*. Šiaurės rytų dalyje (Dusetos, Svėdasai, Kamajai, Rimšė, Zarasai, Linkmenys, Utena) žodžiuose, turinčiuose trumpą galinį ir ilgą priešpaskutinį skiemenį, girdėti tartum du kirčiai, plg. *laūkūs* (= *laukūs*), *vaikūs* (= *vaikūs*) ir kt.⁷ Nemažoje rytinėje šios zonos dalyje kirtis tartum yra išlikęs paskutiniajame trumpajame skiemenyje, bet skiemuo su ilgu balsiu ar dvibalsiais *ie, uo*, einas prieš trumpą galinį skiemenį, išlieka ilgas, nors nekirčiuoti ilgieji balsiai čia paprastai yra sutrumpėję, virtę vadinamaisiais pusilgiais, plg. *viēna*, *kiemu* ir kt., nors *ve.nōs* (= *vienōs*), *ke.mū* (= *kiemū*).

Lietuvių literatūrinės kalbos požiūriu antroji zona taip pat nėra vienalytė. Tais atvejais, kai kirtis literatūrinėje kalboje yra žodžio gale, čia jis atitrauktas į priešpaskutinį bet kokios kiekybės skiemenį, plg. *skiedrōs* (= *skiedrōs*), *plātōs* (= *plataūs*) Pašvitinys, Šeduva, Linkuva, Vaškai ir kt. Bet ir čia yra įvairavimo. Vietomis kirtis į ilgąjį priešpaskutinį skiemenį atitrauktas šiaipjau visada, bet jeigu priešpaskutinis skiemuo trumpas, o paskutinis ilgas, kirtis neatitrauktas, plg. *gaidis* (= *gaidỹs*), bet *sakō* (= *sakaũ*) ir t.t. Tas įvairavimas yra visai suprantamas. Iš vienos pusės, jis, einant iš pietų rytų ir rytų į šiaurę, atspindi vis didėjantį palaipsnių kirčio atitraukimo tendencijos įsigalėjimą, iš kitos pusės – jis neišvengiamas dėl tarmių tarpusavio įtakos viena kitai.

Taip apytikriai atrodo fonetinė kirčio atitraukimo realizacija lietuvių kalbos šiaurės rytų plote. Tačiau tyrinėjant kirtį, reikia būti nepaprastai atsargiam ta prasme, kad savo gimtosios kalbos arba tarmės kirčio esmės neprimestum tiriamajai kalbai arba tarmei. Kaip žinoma, kirčio reiškimo antropofoninės priemonės būva

⁶ Šios tarmės turi kiekybinį kirtį – kirčiuoti skiemenys čia ilgi, o nekirčiuoti trumpi, plg. K. Morkūnas, Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, LKK, III, Vilnius, 1960, p. 13. Lyginant žodžių *sausà* ir *šakà* kirčiavimą, aiškiai matyti, kad dvigarsiai (šiuo atveju *au*) čia traktuojami lygiai taip, kaip balsiai (šiuo atveju trumpasis *a*). Kirčiavimas *stōra* (< *storà*) ir *sausà* (< *sausà*) labai gražiai atspindi tai, kad kiekybinis kirtis pirmiausia įsigalėjo žodžiuose su kirčiuotais dvigarsiais ir tik vėliau žodžiuose su kirčiuotais balsiais, žr. 127 p.

⁷ Rytų aukštaičių tarmių pavyzdžiuose balsių ir dvibalsių *ie, uo* kirtis, žymimas ženklų *s*, ilgumas – brūkšneliu virš balsio (plg. *vīras*), o pusilgumas – taškeliu balsio dešinėje apačioje (*visas*). Kitų dvigarsių pirmojo komponento kirtis (ir ilgumas ar pusilgumas) žymimas akūtu, antrojo komponento kirtis (ir ilgumas ar pusilgumas) cirkumfleksu, plg. *kálnas* ir *vaikas*. Toks žymėjimas yra labai netobulas, net klaidinantis, kadangi suponuoja priegaidžių buvimą tose rytinių aukštaičių tarmėse, kur jų nėra. Teisingiau būtų kirčio vietą visais atvejais žymėti vienu ženklų, pvz., *s* ir rašyti, pvz., *vīras*, *vī.sas*, *kā.lnas*, *vaī.kas*. Bet autorius, nenorėdamas iš karto per daug atitrūkti nuo tradicijos ir likti nesuprastas, palieka tradicinį kirčio žymėjimą.

įvairios: melodija, intensyvumas, kiekybė ir kt. Vadinasi, skiriamąjį ir kulminatyvinį vaidmenį gali atlikti melodinė žodžio viršūnė, žodžio intensyvumo viršūnė, ilgumas. Paprastai visos šios trys antropofoninės kirčio reiškimo priemonės susipynę viena su kita ir iš klausos ar net dabartinės eksperimentinės fonetikos priemonėmis vargu įmanoma nustatyti, kas sudaro kirčio esmę. Imkime kad ir rusų kalbą. Kirčiuotas skiemuo čia išskiriamas ir kiekybe, ir intensyvumu, ir tam tikra melodija, ir nelengva pasakyti, kuris šių elementų sudaro neatimamą kirčio savybę. Bet kai rusas, nemokąs lietuvių kalbos, nepastebi aiškaus intensyvaus lietuvių kalbos trumpojo skiemens kirčio tuo atveju, jeigu prieš jį ar po jo eina nekirčiuotas ilgas skiemuo, pavyzdžiui, žodyje *gyvà*, ir atkakliai tvirtina, kad kirčiuotas yra ilgas skiemuo, tai matyti, kad rusų kalbos kirčiui nemažą reikšmę turi kiekybė. Vadinasi, rusas, nustatydamas lietuvių kalbos žodžio *gyva* kirtį, perkėlė savo kalbos kirčio esmę lietuvių kalbai. Šios rūšies klaidos gana dažnos. Kai lietuvių kalbos tarmių tyrinėtojas tvirtina, kad tose tarmėse, kur nekirčiuoti ilgieji balsiai yra sutrumpėję iki pusilgių, plg. *su.naũs* (= *sūnaũs*), *ve.nõs* (= *vienõs*), žodžiuose *sūnũs*, *vienà* kirčiuotas skiemuo yra trumpas intensyvus žodžio galo skiemuo, tai, galimas daiktas, jis klysta lygiai taip pat, kaip klydo ir rusas, t.y. lietuvių literatūrinės kalbos ar savo gimtosios tarmės kirčio esmę perkėlė tiriamai tarmei. Juk gali būti taip, kad pirmasis skiemuo *vie-* žodyje *vienà* ar *sū-* žodyje *sūnũs* tarmėse, turinčiose nekirčiuotus pusilgius balsius vietoje ilgųjų, ilgas yra todėl, kad jis jau turi kirtį, kuris čia yra daugiau susijęs su kiekybe, negu su intensyvumu. Iš tikrųjų, ar yra kitų duomenų, rodančių, jog kirtis šiose tarmėse iš esmės yra susijęs su kiekybe?

Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime sustoti prie fonologinės šių tarmių vokalizmo sistemos, ypač domėdamiesi kiekybiniais jos santykiais. Tipiška pirmosios zonos Svėdasų tarmė turi tokią balsių sistemą:

1) kirčiuoti balsiai		2) nekirčiuoti balsiai	
a) ilgieji	b) pusilgiai	a) pusilgiai	b) trumpieji
<i>i ū</i>	<i>i. u.</i>	<i>i. u.</i>	<i>i u</i>
<i>ie uo</i>			
<i>ē ā</i>	<i>e. ā.</i>	<i>e. a.</i>	<i>e a</i>

Ši sistema fonetikų paprastai aprašoma taip: kirčiuoti yra ilgi ir pusilgiai balsiai, išriedėję iš trumpųjų, o nekirčiuoti – pusilgiai ir trumpi; tačiau žodžio gale yra ir kirčiuoti trumpieji balsiai (*šakà*), ir kirčiuoti pusilgiai, išriedėję iš ilgų (dgs. kilm. *vaikù*). Fonetikai čia kalba apie tris balsių kiekybės laipsnius: trumpuosius, pusilgius ir ilguosius, pavyzdžiui, trimis ilgumais operavo A. Baranauskas (kurz, mittelzeitig, lang), A. Leskynas (kurz, zweimorig lang, dreimorig lang), R. Gotjo

(ultrabrève, brève, longue). Bet fonologiškai nagrinėjant šių tarmių balsių sistemą, operuoti trimis kiekybės laipsniais neprisieina.

Vienodose struktūrinėse sąlygose čia sudaro opoziciją tik ilgieji ir pusilgiai balsiai, kadangi tik jie gali būti fonologiškai kirčiuotuose skiemenyse. Pusilgiai balsiai gali būti kirčiuoti, plg. *šl.tas* (= *šitas*), nekirčiuoti, plg. *vi.rė.li.s* (= *vyrėlis*), o ilgieji tegalimi tik kirčiuoti, plg. *vīras*. Trečiasis fonetinis kiekybės laipsnis būna tik nekirčiuotoje padėtyje. Žodžio gale užtinkami trumpieji fonetiškai kirčiuoti balsiai fonologiškai yra nekirčiuoti, kadangi jų kirčio egzistencija priklauso nuo fonetinės pozicijos – kirčiuotas tik tuo atveju, jeigu priešpaskutinis skienuo yra trumpas, plg. *mažà*. Griežtai fonologiškai žiūrint, dviskiemeniai žodžiai su abiem trumpais skiemenimis neturi fonologinio kirčio. Matyt, dėl šios priežasties kai kuriose tarmėse gali egzistuoti dubletinės, pavyzdžiui, vienaskaitos įnagininko formos *šàk//šakù*, *làzd//lazdù*, tartum rodančios, jog gali išnykti kirčiuotas galo balsis. Matyt, dėl šios priežasties redukcija kai kuriose centrinėse lietuvių kalbos tarmėse liečia ir tartum kirčiuotus trumpuosius balsius, plg. *šakù* < *šakà*, *lazdù* < *lazdà*. Iš tikrųjų visi šie trumpieji balsiai fonologiškai yra nekirčiuoti, ir jų redukcija visai suprantama. Tuo būdu nagrinėjamosiose tarmėse vienodose struktūrinėse sąlygose opoziciją sudaro tik ilgieji ir pusilgiai balsiai: kirčiuoti čia būva ilgieji, kurių kombinatoriniai variantai nekirčiuotoje padėtyje yra pusilgiai, ir pusilgiai balsiai, kurių kombinatoriniai variantai nekirčiuotoje padėtyje yra trumpi. Šie fonologiniai santykiai rodo, kad kirtis šitose tarmėse turi aiškų kiekybinį pobūdį, nors nėra visiškai kiekybinis, kadangi tam tikrą vaidmenį čia dar vaidina ir grynas intensyvumas, plg. kirtį žodyje *vi.rù.ka*. (= *vyrùko*), kur visi skiemenys yra pusilgiai. Reikėtų dabar tik pailginti kirčiuotus pusilgius iki ilgųjų, ir kirtis galutinai pereitų į kiekybines vėžes. Taigi čia susiduriame su pereinamuoju etapu nuo dinaminio žodžio kirčio į kiekybinį. Kirtis iš esmės čia yra kiekybinis, bet tam tikrą vaidmenį dar vaidina ir intensyvus kirtis, kurį gali turėti tik žodžiai, neturį ilgųjų (įtemptų) balsių ir turį bent du pusilgius balsius. Tuo būdu šis kirtis yra senesnės sistemos elementas, jos liekana naujojoje kiekybinio kirčio sistemoje. Kitaip sakant, čia susiduria dvi kirčio rūšys: kiekybinis ir dinaminis („įsigalintis“ ir „nykstantis“) kirčiai. Tokia padėtis ir rodo pereinamąjį raidos etapą.

Kaip formuojasi kiekybinis kirtis? Iš tikrųjų, kiekybinio kirčio užuomazgų turime visose lietuvių kalbos tarmėse. Vakarinėse ir pietinėse aukštaičių tarmėse kirčiuoti trumpieji *e*, *a* tam tikrais atvejais yra virtę ilgaisiais *ē* ir *ā* ir kaitaliojasi su nekirčiuotais trumpaisiais, plg., pavyzdžiui, *nāmas* ir *namù*, *vēda* ir *vedù*, *kēlmas* ir *kelmaĩ*, *kālnas* ir *kalnaĩ*. Visoje aukštaičių tarmėje kirčiuotų dvigarsių pirmasis ar antrasis komponentas, priklausomai nuo to, kuris jų yra kirčiuotas, yra ilgesnis, negu atitinkamas nekirčiuoto dvigarsio komponentas, plg., pvz., *kēlmas* ir *kelmaĩ* ar *vaĩ.kas* ir *vaikaĩ*, nors pats ilgumo laipsnis skirtingose tarmėse yra skirtingas –

vienur tas komponentas yra ilgas, kitur pusilgis. Kirčiuoti pirmieji komponentai *i*, *u* dvibalsiuose (su vadinamąja tvirtaprade priegaide) aukštaičių vakarinėse tarmėse pailgėja iki ilgųjų, išskyrus tik zanavykų tarmę, kur jie nėra pailginti iki ilgųjų. Tuo būdu ir šiose tarmėse pasireiškia kiekybinio kirčio užuomazgos, ypač žodžiuose, turinčiuose kirčiuotus dvigarsius. Kadangi kiekybė yra ir intensyvumo pasireiškimo forma, tai kirčiuoti trumpieji balsiai dinaminio kirčio sąlygomis galėjo pailgėti. Kaip matyti, toks pailgėjimas į kirčiavimo sistemą įneša tam tikrą kiekybės elementą, kuris su laiku gali virsti ir kirčio esme. Pereinant į kiekybinį kirtį, t.y. ilgėjant kirčiuotiems balsiams ir trumpėjant nekirčiuotiems, grynas intensyvumas, kaip nereikalingas elementas, mažėja, skiemenų priegaidės niveliuojasi. Visų pirma tos priegaidės tampa nereikalingos dvibalsiuose, kadangi čia jas pakeičia kiekybinis kirtis (pirmojo arba antrojo sando pailgėjimas). Vadinasi, visų pirma kirčiuoti skiemenys, turį dvibalsius, pradeda skirtis vienas nuo kito ne priegaide, o kirčiuoto komponento ilgumu ar pusilgumu (kirčiuotas gali būti pirmas arba antras komponentas). Dar vėliau ši priegaidžių niveliacija persimeta ir į skiemenis, sudarytus įtemptųjų („ilgųjų“) balsių. Subkodas tampa pagrindiniu kodu. Kalbėti apie tai, kad rytinių aukštaičių tarmėse priegaidės yra išlikę kirčiuotuose dvigarsiuose ir niveliavęsi ilguose balsiuose ir dvibalsiuose *ie*, *uo*, yra didžiai neteisinga. Apie jokias rytinių aukštaičių priegaides dabar negali būti nė kalbos, nes kirčiuoti dvigarsiai vienas nuo kito čia skiriasi ne priegaidėmis, o kirčiuoto komponento kiekybe.

Kai kuriose pietinėse pirmosios zonos tarmėse fonologinį kirtį turi tik ilgieji, o nekirčiuoti yra tik trumpieji balsiai (nekirčiuotų pusilgių balsių čia nėra). Čia kiekybinis kirtis yra visai įsigalėjęs.

Kaip vyko kirčio atitraukimas pirmojoje zonoje? Kaip buvo sakyta anksčiau, trumpieji kirčiuoti žodžio vidurio balsiai šiose tarmėse, išskyrus vienskiemenius žodžius (fonologiškai nekirčiuotus), pailgėjo iki pusilgių, bet neilgėjo kirčiuoti trumpieji žodžio galo balsiai. Nekirčiuoti ilgieji balsiai čia sutrumpėjo iki pusilgių. Taip atsitiko, matyt, dėl to, kad žodžių, turinčių kirčiuotus dvigarsius, kirčio subkodas buvo išplėstas visam kodui. Juk, remiantis vakarinėmis aukštaičių tarmėmis, galima spėti, kad kiekybinio kirčio užuomazgos anksčiausia išryškėjo žodžiuose, turinčiuose kirčiuotus dvigarsius (plg. dar 124 p. 6 išn.).

Greičiausiai, visų pirma ilgėjo kirčiuoti trumpieji balsiai ir vėliau trumpėjo nekirčiuoti ilgieji. Ir dabar yra tarmių, kur trumpieji kirčiuoti žodžio vidurio balsiai pailgėjo, o nekirčiuoti ilgieji išlikę ilgi, plg. *vī.sas* (= *vīsas*) ir *brālēlis* (= *brolēlis*) Adučiškis ir kt. Jau šiame etape fonologiškai kirčiuotas tuo atveju, kai žodžio gale egzistuoja fonetiškai kirčiuotas trumpas balsis, yra prieš einą ilgą skienu, kadangi trumpieji balsiai visoje fonologinėje sistemoje yra susiję su nekirčiuota padėtimi. Štai kodėl šis priešpaskutinis skienu anksčiau nurodytose tarmėse yra ilgas ir, trumpėjant nekirčiuotiems ilgiesiems į pusilgius, jis ir išliko ilgas (plg. *sūnūs*

ir vienà). Kirčiuotas čia buvo ir yra jau priešpaskutinis ilgas skiemuo, o ne galinis trumpas, nors pastarasis kurį laiką ir išlaiko tam tikrą dinaminę jėgą. Laikyti kirčiuotu šį žodžio galo trumpą skiemenį — reiškia kirčiu suprasti tai, kas suprantama literatūrinėje kalboje, kur kirčiuotais gali būti ir trumpi balsiai. Dinaminė viršūnė trumpajame galiniame skiemenyje kaip nereikalinga šiose tarmėse, yra pamerkta išnykti. Vienose ji jau išnyko, kitur nyksta.

Netekus kirčio trumpiesiems žodžio galo balsiams, fonologiškai kirčiuotu turėjo tapti prieš einas ilgas skiemuo, nepaisant jo eilės, skaičiuojant nuo žodžio galo. Tai rodo tokie atvejai, kaip *līguma* < *līgumà*, *aūkštuma* < *aukštumà*, kur naujai kirčiuotu tapo trečias skiemuo nuo galo, kadangi arčiau žodžio galo ilgo skiemens nebuvo. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad taip atsitiko ne visada. Daugeliu atvejų kirtis į trečiąjį ilgąjį nuo žodžio galo skiemenį tartum nepersikėlė, plg., pvz., vns. įnag. *te.velù* (= *tèveliù*) ir kt. Į trečiąjį nuo galo ilgąjį skiemenį kirtis persikėlė tik tada, kai tam buvo palankios morfologinės sąlygos ir, būtent, kai du paskutiniai skiemenys buvo trumpi ir kirtis, kaitant žodį, buvo kilnojamas iš paskutinio į trečiąjį nuo galo skiemenį, plg.

Vienaskaita

vard. *līguma* < *līgumà*
 kilm. *li.gumò.s*
 naud. *līgumai*
 gal. *līgumu.*
 įnag. *līgumu* < *līgumù*
 viet. *li.gumòj*

Bet:

Vienaskaita

vard. *te.vė.li.s*
 kilm. *te.vė.la.*
 naud. *te.vė.lù*
 gal. *te.vė.li*
 įnag. *te.velù*
 viet. —

Daugiskaita

vard. *līgumo.s*
 kilm. *li.gumù.*
 naud. *līgumòm*
 gal. *līgumas*
 įnag. *līgumòm*
 viet. *li.gumòs*

Daugiskaita

vard. *te.vė.lai*
 kilm. *te.vė.lù.*
 naud. *te.vė.lam*
 gal. *te.velùs*
 įnag. *te.vė.lais*
 viet. —

Kaip matyti, žodžio *tėvelis* vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formose (*te.velù*, *te.velùs*) kirtis į ilgąjį trečią nuo galo skiemenį nepersikėlė, nors šių formų ankstesnė skiemenų struktūra buvo lygiai tokia pati, kaip ir žodžio *lygumà* vienaskaitos vardininko ir vienaskaitos galininko formų skiemenų struktūra (*līguma* < *līgumà*). Šių dviejų žodžių kirčiavimo skirtumą tesudaro tai, kad žodžio

tévēlis pirmasis skiemuo yra visada tik nekirčiuotas, o žodžio *lygumà* – pirmasis skiemuo dažnai turi kirtį. Tuo būdu nepalankiomis kirčiui kelti į ilgąjį skiemenį morfologinėmis sąlygomis reikia laikyti tas, kai trečiasis ilgas nuo galo skiemuo formų sistemoje visada yra nekirčiuotas. Dėl šių morfologinių aplinkybių, matyt, visoje žodžio paradigmoje buvo apibendrintas pusilgis balsis, kuris jau negalėjo būti suvoktas kirčiuotu. Tokiu atveju daugelyje formų yra kirčiuotas antrasis nuo galo skiemuo, ir todėl tais atvejais, kai kirtį turėjo trumpas paskutinis skiemuo, potencialiai galimu kirčiuotu žodžio skiemeniu yra kaip tik tas antrasis skiemuo. Kaip rodo antrosios zonos tarmės, ši potenciali galimybė virto tikrove, netekus paskutiniojo trumpojo skiemens, plg. *medèñ* < *mediniù*. Suprantama, kad tokiomis struktūrinėmis sąlygomis, kai trumpieji balsiai susiję su nekirčiuota padėtimi, jie neturi fonologinio kirčio net ir tuo atveju, kai išliko dinaminė žodžio viršūnė trumpajame balsyje (tarmėse, kur greta *jaūna* (= *jaunà*), *šāl̃ti* (= *šalti*) vartojama *gerà*, *šakà*). Tai, kad dinaminė žodžio viršūnė žodžiuose *gerà*, *šakà*, *mediniù*, *tèveliù* išliko ilgiau, negu formose *jaūna* (= *jaunà*), galima paaiškinti tuo, kad šie žodžiai dėl anksčiau išdėstytų priežasčių neturėjo fonologiškai kirčiuoto skiemens ir todėl ilgiau išsaugojo dinaminę viršūnę, kaip atliekančią, matyt, kulminatyvinę, bet ne skiriamąją funkciją. Kulminatyvinė dinaminė viršūnė nekliudo šiems trumpiems žodžio galo balsiams kisti lygiai taip, kaip ir nekirčiuotiems trumpiems balsiams redukuotis, plg. *stōru kasù* (Ramygala) ar net ir visai išnykti, plg. *šāk*//*šakò*. Tai dar kartą rodo, jog trumpieji galo balsiai su dinamine viršūne neturi fonologinio kirčio. Fonologiškai jie yra nekirčiuoti.

Taigi kirčio atitraukimo dėsnį pirmojoje zonoje galima formuluoti taip: vystantis kiekybiniam kirčio pobūdžiui ir dėl to ilgėjant kirčiuotiems trumpiems balsiams, bet pasiekiant trumpiems kirčiuotiems žodžio galo balsiams, pastarieji neteko fonologinio kirčio; tokiu atveju fonologiškai kirčiuotas tapo artimiausias ilgasis skiemuo, išskyrus tą atvejį, kai šis skiemuo žodžio formų paradigmoje niekada neturėjo kirčio.

Pereiname prie antrosios zonos. Kokios priežastys sukėlė čia šį dialektologinėje literatūroje vadinamąjį visuotinį kirčio atitraukimą? Antroji zona nuo pirmosios skiriasi dviejų fonetinių tendencijų išsivyravimu: 1) kirčiuoti senieji trumpieji *a*, *e*, *i*, *u* pailgėję iki ilgujų (bent kai kur), o nekirčiuoti ilgieji sutrumpėję iki trumpųjų, 2) labai didelė galūnių redukcija: senieji trumpieji žodžio galo balsiai ir buvę akūtiniai čia yra išnykę arba labai smarkiai redukavęsi: ilgieji žodžio galo balsiai (neakūtiniai) čia virte trumpais ar ir visai išnykę; paprastai uždari balsiai (*i < i̇*) yra išnykę, o labiau atviri *e*, *o* ir atvirieji *e*, *a* yra išlikę; žodžio galo dvibalsiai čia yra virte vienbalsiais ir sutrumpėję (*au > o*, *ai > ε*, *ei > e*). Didžiausias šių fonetinių tendencijų išgalėjimo laipsnis, matyt, kažkaip yra susijęs su didžiausiu trečiosios tendencijos išgalėjimo laipsniu – toliausiai į priekį pažengusiu kirčio atitraukimu.

Šiuo metu čia kiekybinis kirtis yra smarkiai išgalėjęs. Kirtis čia dažniausiai yra susijęs tik su ilgaisiais balsiais. Visi nekirčiuoti balsiai yra trumpi. Ir tik tuo atveju, kai žodis neturi ilgujų balsių (ar pusilgių), jis turi kulminatyvinę funkciją atliekančią dinaminę viršūnę, plg., pvz., *mandągs* „mandagus“, *akmėnu* „akmenų“ ir kt. Pastarasis kirtis gali būti įvairiuose žodžio skiemenyse, pvz., antrajame nuo galo skiemenyje (*akmėnu*) arba paskutiniajame skiemenyje tada, jeigu: a) žodis kitose paradigmos formose turi antrą nuo galo kirčiuotą skiemenį, plg. *mandągs* „mandagus“ ir *mandągo* „mandagų“ ir b) žodis yra priešdėlinis, išvestas iš vienaskiemenio, plg. *parnėš* ir *nėš*.

Kiekybinio kirčio išgalėjimo procesas čia, tur būt, vyko kiek kitaip, negu pirmojoje zonoje, nors ir panašiai. Tai rodytų tas faktas, kad kirčiuoti ilgieji balsiai ar dvibalsiai *ie*, *uo* išlieka nepakitę visoje žodžio paradigmoje, plg.

Vienaskaita

vard. *skiédor* (= *skiedrà*)
 kilm. *skiédros* (= *skiedrōs*)
 naud. *skiedre* (= *skiėdrai*)
 gal. *skiédro* (= *skiėdra*)
 įnag. *skiédor* (= *skiedrà*)
 viet. *skiédro* (= *skiedrojė*)

Daugiskaita

vard. *skiédros* (= *skiėdros*)
 kilm. *skiédru* (= *skiedrū*)
 naud. *skiédrom* (= *skiedróms*)
 gal. *skiédors* (= *skiedrās*)
 įnag. *skiédrom* (= *skiedromis*)
 viet. *skiédros* (= *skiedrosė*)

Vienaskaita

vard. *gīvōš* (= *gyvulỹs*)
 kilm. *gīvōle* (= *gývulio*)
 naud. *gīvōl* (= *gyvuliui*)
 gal. *gīvōl* (= *gývulį*)
 įnag. *gīvōl* (= *gývuliu*)
 viet. *gīvōl* || *gevōli* (= *gyvulyjė*)

Daugiskaita

vard. *gīvōlę* (= *gyvuliaĩ*)
 kilm. *gīvōlu* (= *gyvuliū*)
 naud. *gīvōlem* (= *gyvuliáms*)
 gal. *gīvōš* (= *gývulius*)
 įnag. *gīvōlęs* (= *gyvuliaĩs*)
 viet. *gīvōlōs* (= *gyvuliuōs*)

Kaip matyti, kirtis iš trumpų žodžio galo balsių, atitinkančių senuosius trumpuosius ir išriedėjusių iš senųjų ilgujų balsių, čia galėjo būti atitrauktas vienu metu, kadangi kirčiuotas skiemuo, atitinkąs senąjį nekirčiuotą – prieškirtinį, čia visada yra ilgas. Ar galėjo taip būti?

Turint galvoje, kad kirtis šioje zonoje iš esmės yra kiekybinis, galima manyti, kad senieji ilgieji žodžio galo balsiai virto trumpaisiais čia dar prieš vidinių nekirčiuotų skiemenų sutrumpėjimą, nes kirtį galėjo atitraukti tikrai ilgas skiemuo. Ilgosios galūnės čia nebūtinai turėjo sutrumpėti iki trumpųjų. Jau ilgujų balsių virtimas pusilgiais (kokybe artimesniais trumpiesiems) reiškė jų perėjimą į priešingų balsių

kategoriją, sudarančią opoziciją ilgiesiems balsams. Kad tokie pusilgiai balsiai galėjo būti priešpastatyti ilgiesiems, gražiai rodo kaimyninės tarmės, turinčios kaip tik kirčiuotas pusilges galūnes vietoj kitų tarmių ilgųjų ir pusilgių balsių opozicija ilgiesiems. Kirčiuotų pusilgių balsių žodžio gale atsiradimą vargu ar galima laikyti paprastu stichišku kirčiuotų ilgųjų galo balsių trumpėjimo rezultatu. Jis, matyt, yra susijęs su žodžio galo posistemiū. Juk žodžio gale, kur trumpieji balsiai buvo redukuojami, vadinasi, kur jie buvo trumpesni, negu žodžio vidurio atitinkami trumpi balsiai, ir ilgieji balsiai negalėjo būti tokie ilgi, kokie žodžio viduryje. Tam tikras trumpumo-ilgumo santykis čia irgi turėjo būti išlaikytas. Matyt, žodžio vidurio nekirčiuoti ilgieji balsiai dar nebuvo sutrumpėję iki pusilgių, o žodžio galo nekirčiuoti ilgieji balsiai ir dvibalsiai sutrumpėjo (plg. *lōvo.s* ir *lōvai.*). Atitinkamo ilgumo turėjo būti ir kirčiuoti ilgieji balsiai žodžio gale, kadangi visoje fonologinėje sistemoje nebuvo pusilgio nekirčiuoto balsio santykiavimo su atitinkamu kirčiuotu ilguoju. Šiuo atžvilgiu žodžio galo posistemis negalėjo prieštarauti kalbos fonologinei sistemai ir todėl kartu su nekirčiuotųjų ilgųjų balsių trumpėjimu žodžio gale iki pusilgių vietoj kirčiuotų ilgųjų žodžio galo balsių turėjo rasti irgi pusilgiai balsiai. Bet ilgųjų balsių virtimas pusilgiais visos sistemos požiūriu reiškė jų perėjimą į kitą balsių kategoriją, priešpastatytą ilgiesiems balsiams. Panaši padėtis yra labiau į rytus esančiose tarmėse, kur irgi egzistuoja kirčiuoti pusilgiai žodžio galo balsiai, skirtumą sudaro tik tai, kad šiose tarmėse ir nekirčiuoti ilgieji vidiniai balsiai yra virtę pusilgiais.

Tuo būdu antroje zonoje dėl intensyvesnio galūnių trumpėjimo žodžio galas galėjo netekti ilgųjų skiemenų. Dėl kirčiuotų pusilgių balsių žodžio viduryje pailgėjimo iki ilgųjų, ilgųjų ir pusilgių balsių opozicijos išnykimo ir, vadinasi, kirčio susijimo su ilgumu, tik su ilgaisiais balsiais pusilgiai skiemenys žodžio gale neteko kirčio lygiai taip, kaip jo neteko ir trumpieji skiemenys, ir galėjo sutrumpėti. Fonologiškai kirčiuotas tapo prieš einąs ilgas skienuo, ir nekirčiuotų žodžio vidurio balsių trumpėjimas negalėjo liesti skiemenų, pasidariusių fonologiškai kirčiuotais, plg. dgs. vard. *dōbōle* (= *dobilai*) ir kt.

Dėl to, kad galiniai trumpieji ir pusilgiai skiemenys neteko sugebėjimo turėti fonologinį kirtį, kirtis persikėlė ir į pradinį trumpąjį dviskiemenių žodžių skiemenį, ar į antrąjį nuo galo daugiaskiemenių žodžių skiemenį tuo atveju, jeigu visi to žodžio skiemenys buvo trumpi, plg. *lōgu* (= *ligū*) ir *akmēnu* (= *akmenū*); bet plg. *āvelš* (= *avilš*), dgs. vard. *āvelę* || *avėlę* „aviliai“, dgs. naud. *āvelēm* || *avėlēm* || *avėlām* „aviliams“ ir vns. gal. *āvel* (= *āvilī*).

Kirčiuoti skiemenys, atsiradę žodžio gale vėliau, kirtį išlaikė iki šiol, plg. vns. viet. *šōlnī* (= *šulinyjė*), *borņō* (= *burnojė*), *pedō* (= *pėdojė*), *naktī* (= *naktyjė*), *baltām* (= *baltamė*), *ketām* (= *kitamė*), dgs. viet. *namūōs* (= *namuosė*), *balōs* (= *balosė*); vns. naud. *gērām*, *ketām* (= *kitām*), *rodām* (= *rudām*), *baltām*.

Bet daugelis žodžių ir šias formas turi kirčiuotas šakny; kirtis jose atitrauktas dėl sisteminių priežasčių, dėl to, kad absoliuti paradigmos formų dauguma turi pradžios kirtį, plg. vns. viet. *saũsr̃o*||*sausr̃õ*, *šak̃o*||*šak̃õ*, *bálto*||*báltõ*; vns. ir dgs. naud. *báltam*||*báltám*, *viėnam*||*vienám*, *rũdam*||*rũdám*, *báltε*||*báltái*, *gãrε*||*gãrái*; *laũkεm*||*laukám*, *gãlvom*||*galvôm*, *stàlem*||*stalám*, *kãtεm*||*katím*.

Jeigu netgi ateityje paaiškėtų, kad nemažame antrosios zonos plote ilgujų ir pusilgių balsių opozicija yra išlikusi, tai kirčio atitraukimo interpretacija iš esmės liktų ta pati, nes kirčiuoti skiemenys dėl didelės redukcijos žodžio gale turėjo virsti elementais, negebančiais turėti kirtį.

Taigi kirčio atitraukimas šiaurės rytų Lietuvos tarmėse yra kiekybinio kirčio formavimosi rezultatas.

(Bus daugiau)